

Iancu Laura

„CSÁNGÓ SZOMORÚSÁG”

– Kérdések az ún. „csángó himnuszról” –

„Csángó szomorúság” – jelenlegi ismereteink szerint ezzel a címmel jelent meg első ízben nyomtatásban az a vers, ami a 20. század végén mint „csángó himnusz” terjedt el a Kárpátoktól nyugatra élő magyarság körében. A hat versszakból álló szöveget 1866-ban adta közre Czelder Márton református lelkész, egyházi író, az általa szerkesztett *Missziói Lapok* hasábjain.¹ Czelder Márton 1861-ben kezdi meg működését Moldva-Oláhország református magyarjai körében. Már érkezése évében ellátogat Moldvába, első útja során, Forrófalván meg is ismerkedik a verssel, amit előadója nyomán „szolgalegény-dalnak” nevez. Bár a költő Czelder érdeklődést mutatott a népköltészet iránt, megjegyzése szerint, a szóban forgó „szolgalegény-dal” közlését azért tartotta fontosnak, hogy rácafoljon Gegő Elek azon állítására, miszerint a „csángó magyar népfajnak, nincs dala, mondája”², és hozzáteszi azt is, hogy: „van, ha bár nem sok is s különösen jellemző”³. A dal – valójában vers – legkorábbi feljegyzőjének, írásban történő rögzítőjének (1861) és közreadójának (1866) tehát – jelenlegi ismereteink szerint – Czelder Mártont kell tekintenünk.⁴

-
- 1 Czelder Márton: *Missziói Lapok*, 1866. 22. p. Ebben az évben a lap főszerkesztője Czelder Márton volt. A misszionárius lelkész saját korában jól ismert szerző és szerkesztő volt. Több magyar lapban (*Vasárnapi Újság, Napkelet, Szépirodalmi Közlöny, Kecskeméti Protestáns Közlöny* stb.) közölt írásokat. Moldvai vonatkozású közleményei a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain jelentek meg, többségük *Missziói levelek dr. Ballagi Mórhoz* címmel. Missziós tevékenységéről lásd: Szabó Lajos: *Czelder Márton működése a Moldva-oláhországi első magyar református misszióban*. Debrecen, 1940, k. n.; Tampu Sztelián: *Czelder Márton, a bátor vállalkozó. Székelyföld, XII. évf. (2008) 9. sz. 68–100. p.*
 - 2 „Figyelemre méltó népmondák és dalok itt is úgy nincsenek, mint az e’ szempontból szegény Erdélyben (...). A’ dalban még szegényebbek a’ székelyeknél”. Gegő Elek: *A’ moldvai magyar telepekről*. Budán, 1838. Az *Academia’* költségein, 5–6. p.
 - 3 Czelder 1866. 22. p.
 - 4 Minthogy a tanulmány tárgyát képező téma és kérdés mélyreható vizsgálata még előttünk álló feladat, ebben a problémafelvető írásban óvatosan és feltételeken fogalmazzuk meg észrevételeinket.

Forrófalva a legrégebb katolikus települések egyike, nem tudjuk, hogy a 19. században a közösség pontosan melyik dialektust használta, és a beszélt nyelv mennyire volt egységes. Gegő Elek 1838-ban úgy fogalmazott, hogy „Szabófalva (...) lakosai, mint a' forrófalviak, selypesen beszélnek”⁵, eszerint tehát az északi dialektust használták, ám ez a helyzet a 20. század végére megváltozott, a nyelvészeti kutatások szerint Forrófalván az ún. székelyes vagy déli nyelvjárást beszélik. Amennyiben a dal a lejegyzettek szerint hangzott el, kérdés, hogy vajon előadója helyi volt, vagy esetleg az északi falvak valamelyikéből származott. Meg kell jegyeznünk továbbá azt is, hogy a vers későbbi közlései során gyakran találkozunk azzal a megjegyzéssel, hogy az „Petrás Incze János gyűjtése”⁶, ami azonban nem bizonyítható. A szolgalegény, akitől Czelder 1861-ben feljegyezte a verset, nem lehet Petrás Incze János, aki bár forrófalvi születésű, a szóban forgó esztendőben Klézse plébánosa. A Petrás Incze János által gyűjtött magyar népdalok 1842-ben a Tudománytár 7. és 8. kötetében már megjelentek, de a „Csángó szomorúság”-ot nem találjuk köztük. Bár teljességgel kizárni nem tudjuk azt, hogy Petrásnak köze lehetett a vers megszületéséhez, erre utaló, ezt megerősítő adattal jelenleg nem rendelkezünk. A fentiekben említettek miatt nem látjuk igazoltnak azokat a magyar sajtóban elterjedt megállapításokat sem, miszerint Petrás Incze János is feljegyezte és közreadta a dalt.⁷

A vers újabb megjelenésével László Mihály 1877-ben, a *Földrajzi Közleményekben* közölt írásában találkozunk.⁸ A szerző a „csángók

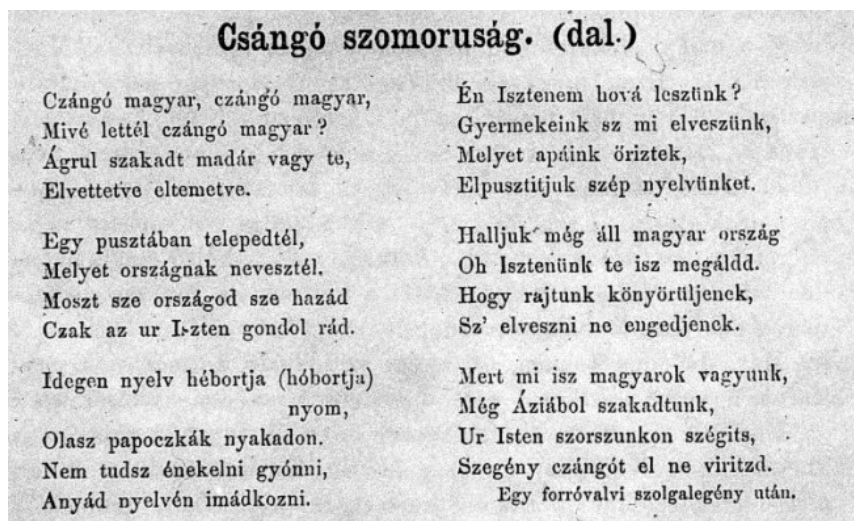
5 Gegő 1838. 24. p.

6 Lásd például: *Váci Polgár*, 14. évf. (2008) 5. sz. 11. p. Az adatot Beke György is idézi: „az éneket először lejegyző ferences atya (...) Petrás Incze János”. Beke György: Európa veszélyeztetett népei. Könyv a moldvai csángókról. *Magyar Szemle*, Új folyam, XVI. évf. (2007) 3–4. sz. 108. p.

7 Ezzel az állítással gyakran találkozunk. Például: „Felelevenítette a csángó himnusz történetét, annak a moldvai csángómagyar papnak az emlékét, kinek tollából született 1860-ban a csángó nép leghszentebb éneke, s akit álarcos gyilkosok öltek meg saját lakásában, mert magyarnak vallotta magát”. K. L. A.: Arván élek bús szívemmel. Csángó magyar gyermekek bemutatkozása Győrött. *Kisalföld*, 49. évf. (1994) 189. sz. 3. p.

8 László Mihály író, pedagógus, országgyűlési képviselő a bukovinai Istensegítsen született 1849-ben. Az elsők között írt a bukovinai székelyekről, és nagy szerepet vállalt a hazatelepítésüket előkészítő munkálatokban. László Mihály: A bukovinai és moldvai csángók. *Földrajzi Közlemények*, 1877. V. köt. 153–168., 193–199. p.; 198. p. Lásd még: Halász Péter: A magyar és a csángómagyar himnuszról. *Moldvai Magyarság*, XXIII. évf. (2013) 2. sz. 6. p.

elhagyatását híven visszatükröző (...) moldvai forrófalvi csángó népdal” szerzőjéről, előadójáról, a feljegyzés körülményeiről nem ad meg információkat.⁹ Bár igazolni nem tudjuk, valószínűsíthetjük, hogy László Mihály a *Missziói Lapokból* idézi a verset, a forrás/szerző/közreadó nevének a megadását pedig azért mulaszthatta el, mert a néphagyomány kollektív kincsének (tudásának) számító (nép)dalok esetében, ebben a korszakban főként a helyszínt szokás megadni. Feltételezéseink szerint tehát László Mihály a *Missziói Lapokból* vette át a verset, cím és hivatkozás nélkül, mint „forrófalvi csángó népdal”-t, azonban közlésében (filológiai szempontból) nem szöveghű, és ezzel kezdetét veszi a „Csángó szomorúság” variánsainak a gyarapodása is. A folytatásban lássuk a vers első és második, nyomtatásban megjelent változatát, és kövessük nyomon a köztük fennálló filológiai változásokat.

1. kép

Forrás: Czelder Márton: *Missziói Lapok*, 1866. 22. p.¹⁰

9 László 1877. 198. p.

10 A 9. sorban foglaltak pontos értelmezése kapcsán a Faragó–Jagamas szerzőpáros álláspontját tartjuk valószínűnek: „Idegen nyelv béborít, (s) nyom”. Faragó József – Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Budapest, 1954, Szépirodalmi Könyvkiadó, 11. p.

Czángó magyar, czángó magyar,
Mivé lettél czángó magyar ?
Ágról szakadt madár vagy te,
Elvettetve, eltemetve.

Egy pusztába telepedtél,
Melyet országnak nevesztél.
Moszt sze országod, sze hazád
Czak az úr iszten gondol rád.

Idegen nyelv bébortja nyom,
Olasz papoczkák nyakadon.
Nem tudsz énekelni, gyónni,
Anyád nyelvén imádkozni.

Én isztemem hová leszünk ?
Gyermekeink, sz mi elveszünk,
Melyet apáink őriztek
Elpusztítjuk szép nyelvünket.

Halljuk még, áll Magyarország,
Oh isztenünk te isz megállid,
Hogy rajtunk könyörüljenek,
Sz' elveszni ne engedjenek.

Mert mi isz magyarok vagyunk,
Még Ázsiából szakadtunk ;
Uriszten szorszunkon szégitsz,
Szegény czángót el ne virítzd.

2. kép

*Forrás: László Mihály: A bukovinai és moldvai csángók.
Földrajzi Közlemények, 1877. V. köt. 153–168. p. 198. p.¹¹*

11 László Mihály az „elvettetve” után vesszőt ír, az „Úr”-t „úr”-nak írja, a „(hó)bortja” betoldást kihagyja; a „magyar ország” nála Magyarország és a sor végét vessző zárja; az „Oh Isztenünk” „Oh isztenünk”-ként szerepel; az „Áziából” helyett „Ázsiából”-t ír, a „szakadtunk” után vessző helyett pontosvesszőt használ, végül az „úr Iszten” helyett „Uriszten”-t és a „viritsd” helyett „virítzd”-t használ. László 1877. 198. p.

Ismereteink szerint a dal sorban következő (harmadik) megjelenése Szabó Lajos 1940-es, Czelder Márton munkásságát bemutató művében található, amit Szabó a *Missziói Lapokból* vesz át, de nem szöveghűen.¹² Mikecs László 1941-ben megjelent műve szintén közli a verset, forrás megjelölése nélkül, a kötet népköltési gyűjteményében.¹³ A vers másfél évtizeddel később bukkant fel újra, és pedig Domokos Pál Péter népdalgyűjteményében, a *Csángó népzene* első kötetében. Domokos Pál Péter László Mihály közlését emeli be az 1954-ben közreadott műben, és ugyanitt megjegyzi azt is, hogy a dalt nem tartja „nép eredetűnek”.¹⁴

A jelenleg birtokunkban lévő adatok tükrében úgy tűnik, a „forrófalvi dal” 1990-ben bukkan fel újra nyomtatásban, és pedig az ekkor Sepsiszentgyörgyön szerkesztett *Csángó Újság*, a későbbi *Moldvai Magyarság* folyóirat címlapján.¹⁵ Ezt követően azonban sorra jelenik meg, a legkülönbélebb heti- és havilapok hasábjain, és a különféle tematikus gyűjteményekben.¹⁶ A „Csángó himnusz” vagy „Csángó ima” címmel, a hazai¹⁷ és a nyugati¹⁸ magyar sajtóban széles körben közreadott verssel a magyar olvasóközönség tehát a '90-es évek után ismerkedhetett meg. A vers számos megjelenése között alig találunk két olyan

-
- 12 Az első, továbbá: a 3., 5., 19., 22. és 24. sorok végéről elhagyja a vesszőt, a (bébortja) betoldást kihagyja, az „elpusztítjuk” helyett „elpusztítják”, az „Óh Istenünk” helyett „Ó Istenünk” és végül a „magyar ország” helyett „Magyarország” szerepel. A „forrófalvit” is kijavítja „forrófalvi”-ra. Szabó 1940. 58. p.
 - 13 Mikecs László: *Csángók*. Budapest, 1941, Bolyai Akadémia, 274. p.
 - 14 Domokos Pál Péter az első sor végén elhagyja a vesszőt, a 6. sor végén pont helyett vesszőt használ, a 8. sorban az „Urizsten”-t egybeírja, a „megáldd” helyett: „megáld”-ot ír, a „szakadtunk” után nem pontosvesszőt, hanem vesszőt, a „szégytsz” helyett pedig „szégytsz”-t ír. Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin: *Csángó népzene* I. Budapest, 1956, Zeneműkiadó Vállalat, 103. p.
 - 15 *Csángó Újság*, 1. évf. (1990) 6. sz. (címlapon). A folyóirat történetéről lásd: Iancu Laura: „Művelődéstörténetünkben sajtókuriózum”. A *Moldvai Magyarság* folyóirat története és üzenetei. *Pro Minoritate*, 2023/Nyár, 18–35. p.
 - 16 A teljesség igénye nélkül: Beke Sándor (válogatta): „Megáldott a csíksomlyói Szűz Mária”. *Imák, himnuszok Csíksomlyón*. Székelyudvarhely, 2009, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 40–41. p.; Dr. Brauch Magda: *Csíksomlyó hazavár*. *Antológia*. Székelyudvarhely, 2008, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 19. p.
 - 17 Néhány adat, a teljesség igénye nélkül: *Délvilág és Temesvári Új Szó*, 48. évf. (1991) 240. sz. 6. p.; *Hunnia*, 1991. 21. sz. 13. p.; *Kapu*, 5. évf. (1992) 6. sz. 43. p.; *Lakiteleki Újság*, IV. évf. (1992) 5. sz. (címlap); *Magyarország*, 29. évf. (1992) 26. sz. 28. p.; *Tabi Újság*, 2. évf. (1992) 3. sz. 2. p.; *Esztergom és vidéke*, 8. évf. (1993) 51–52. sz. 11. p. (kottával); *Kisalföld*, 48. évf. (1993) 193. sz. 9. p.; *Székely útkereső*, 9. évf. (1998) 1–4. sz. 6. p.; *Prágai Tükör*, 20. évf. (2012) 2. sz. 23. p. stb.
 - 18 A teljesség igénye nélkül: *Ósi Gyökér – Magyar Kulturális Szemle*, 25. évf. (1997) 3–4. 106. p.; *Amerikai Magyar Népszava*, 107. évf. (1997) 42. sz. 14. p.

változatot, ami minden tekintetben egységes, azonos volna. A helyesírás, valamint a szavak egybe- vagy különírásán túl, rendszerint az sz és s betűk önkényes variálódásával találkozunk. Gyakori továbbá a vers végi „csángó magyart” és „szegény csángót” megfogalmazások váltakozása. A vers átfogó (tartalmi) átírása azonban nem jellemző. Egy ilyen esetet ismerünk, ahol a közreadó emlékezetből jegyezte le és költötte át a vers utolsó versszakát.

„Vajon áll még Magyarország?
Ha még állna, Uram megáldd!

Tedd, hogy velünk törődjenek,
S elveszni ne engedjenek.”¹⁹

Valószínűsíthetjük, hogy a „Csángó szomorúság”, ami dal, illetve népdalként már ismert lehetett egy szűk réteg (például a népzeneészek) előtt, 1990 után a *Csángó Újság* hasábjain válik a csángóság himnuszává.²⁰ Jelenlegi ismereteink alapján ez az első közlés, ahol a himnusz megnevezéssel találkozunk. Nem tudjuk, hogy a *Csángó Újság* milyen forrásból idézi a verset. A Czelder-, László-, Szabó-, Mikecs-, Domokos-változatok közül válogathatott, és bár tartalmi változást nem eszközölt rajta, a *cz* és az *sz* hangok átírásával (*cs*, *s*) voltaképpen köznyelviesítette a szöveget, megfosztva azt az északi dialektusra jellemző nyelvi sajátosságaitól.

Galgóczy Zsuzsanna 1992-ben közölt írásában úgy fogalmaz, hogy az „1846-ban keletkezett műköltés”-t 1990-ben „avatta himnusszá” a csángó szövetség.²¹ Kutatásaim során erre az eseményre vonatkozó hírt/forrást, továbbá a vers 1846-os keletkezésére vonatkozó adatot nem leltem fel. Azt azonban elképzelhetőnek tartjuk, hogy a himnusszá „avatás” gondolata szóban, akár korábban is felmerülhetett, feltevésünk szerint Magyarországon, esetleg a magyarországi kapcsolatokkal rendelkező, a Székelyföld területén élő pusztinaiak körében, akik mind a csángó szövetség, mind pedig a *Csángó Újság* megalapításában központi szerepet játszottak.

19 *Amerikai Magyar Népszava*, 107. évf. (1997) 42. sz. 14. p.

20 *Csángó Újság*, 1. évf. (1990) 6. sz. (címlap)

21 Galgóczy Zsuzsanna: „Ott vagyand egy nod szép ország”. Csángó diákok Egyházasközarón. *Magyarország*, 29. évf. (1992) 26. sz. 28. p.

KI LEHET A SZERZŐ?

A „csángó himnusz”-szal kapcsolatos kérdésekkel elsőként Halász Péter foglalkozott. A magyar és a csángó vers motívumainak bemutatására fókuszáló rövid írásában úgy fogalmaz: „elképzeltető (...), hogy ezt a szöveget maga a közlő, László Mihály írta”.²² Ezt cáfolja az a tény, hogy a versről László Mihály úgy ír, mint „forrófalvi népdalról”, amit tíz évvel korábban Czelder Márton adott közre.²³

Ahogy korábban már utaltunk rá, nagy kérdés, hogy ki lehetett Czelder adatközlője, a forrófalvi szolgalegény, aki „után” Czelder feljegyezte a „dal”-t. Ennek a kérdésnek a tisztázásáig vizsgáljuk meg azt, hogy milyen szerepe lehetett magának Czeldernek a vers megszületésében, annak lejegyzésén túl. A vers stilisztikai és tartalmi kérdéseit tekintve joggal vélelmezhetjük, hogy annak szerzője költő, aki (történelmi) ismeretekkel rendelkezik, és ami talán itt most a leglényegesebb: tisztában van a korabeli, azaz a 19. században uralkodó lesújtó állapotokkal is. Ezt a feltevést erősíti Domokos Pál Péter és Halász Péter mellett a Faragó József – Jagamas János szerzőpáros is, akik úgy vélekedtek, hogy a vers „gyaníthatólag íráshoz értő népköltő alkotása, így fejezte ki a csángók panaszát anyanyelvük mostoha sorsa miatt”.²⁴ Itt merül fel tehát első ízben az a gondolat, hogy a vers szerzője vélhetően nem helyi, nem csángó.

Czelder, és nyomában László Mihály is, hangsúlyozza azt, hogy a dal híven tükrözi a kor mostoha körülményeit, a csángók elhagyatását, a szükséghelyezetet. Ezek a motívumok lesznek a később himnuszként használt vers legerőteljesebb hatáskeltő eszközei. Ahogyan később bővebben is szó lesz róla, az árvaság metaforát találjuk meg a „hymnusz” dallamát képező zenében is, ugyanis a zenész éppen a három árva ballada dallamával párosítja össze a 19. századi verset. Czelder Márton leveleiben²⁵ központi motívum a pusztaság, a pusztulás, amivel a szerző a

22 Halász 2013. 6. p.

23 Domokos Pál Péter és Halász Péter mellett Pávai István sem tesz említést a László Mihályt megelőző Czelder-féle közlésről. Pávai István: Vallási és etnikai identitás konfliktusai a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Értesítő*, 78. évf. (1996.) 7–28. p.

24 A szerzőpáros közli, ám nem szöveghűen a vers első két versszakát („Cángó magyar, cángó magyar” stb.). Faragó–Jagamas 1954. 11. p.

25 Idevonatkozó írásai a *Missziói Lapokban*, valamint a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* újságok hasábjain jelentek meg.

Moldvában élő magyarok etnikai, nyelvi és hitbéli állapotát érzékelteti. Ennek a „metaforának”, a „hangulatnak” a jelentőségét mutatja az is, hogy Szabó Lajos Czelder-monográfiájában ezek a jelzők lesznek a kötet központi motívumai is. A „pusztulásra ítélt csángó nép”; „pusztul a csángóság”; „Moldva temetőjévé lett (...) a kibujdosott magyaroknak”; „szétszórt csontok, akik várják a megelevenítő lelket” stb. megfogalmazások Czelder írásaiban rendre visszatérő szófordulatok, jelzők.²⁶

A „himnusz” nemcsak hangulatában és költői képeit illetően, de tartalmát tekintve is egy szükségállapotot jelenít meg, voltaképpen egy segélykiáltás. A katolikus „csángó magyarok” a nyakukon ülő olasz „papoczkák” miatt nem tudnak anyanyelvükön énekelni, gyónni és imádkozni, ezért kiáltanak Magyarországra felé, hogy ne hagyja őket elveszni. A „Csángó szomorúság” a missziós szolgálat (anyagi és természetesen erkölcsi) támogatását kieszközölni kívánó 19. század közepi kiáltás művészi megformáltsága.²⁷ A „csángó himnusz” a 21. században sem szűnt meg annak lenni, mint aminek alkotója életre hívta: segélykiáltásnak. A magyar sajtóbeszámolók szerint a „csángó himnusz” a legsikeresebb eszköz az erőteljes érzelmi hatások kiváltásában, különösen akkor, ha azt kisgyermekek adják elő. Néhány példa (a számos közül) ennek illusztrálására: „Már a jótékonysági est előtti tájékoztatón is hallottuk (...) szívünk közepébe találtak a megrendítő csángó himnusz” szavai.²⁸ „Kicsordul a szemünkből a könny, amikor meghalljuk”.²⁹ „A csángó himnusz hallatán még azoknak is könny szökik a szemébe, akik alig hallottak valamit a moldvai csángómagya-

26 Szabó 1940. 6., 7., 11., 14., 60. p. Szabó megjegyzi, hogy a csángóság megmentésére alakult Szent László Társulat (1861. május 5.) „már csak késleltetni tudja ezt a bizonyos pusztulást”. (7. oldal) Vö. Hatos Pál: Szempontok a csángókutatás kulturális kontextusainak értelmezéséhez. *Pro Minoritate*, 2002/Tél, 8–9. p.

27 Erre a jelenségre Halász Péter több írásában utal: „nem művészi értékével tölti be funkcióját, hanem közösségteremtő erejével”. Halász Péter: „A (csángó)magyar név megint szép lesz...”. *Háromszék*, 11. évf. (1999) 2821. sz. 4. p. „Sokakban talán vegyes érzelmeket kiváltó Csángó himnusz lépten-nyomon való énekése (...), a csángók 1990 utáni feltámadásának egyik jelképe lett ez a gyönyörű dallamú, de kissé giccses szövegű ének”. Halász Péter: Zene, vallás, identitás. (Recenzió) *Honismeret*, 33. évf. (2005) 5. sz. 83–85. p.

28 Gábor Gina: Kincset érő örökségét tanítványainak adja tovább Nyisztor Ilona népdalénekes, moldvai csángó énekek tolmácsolója. *Fejér Megyei Hírlap*, 56. évf. (2011) 236. sz. 10. p.

29 Horváth Dezső: *Mivé lettél, csángómagyar?* Budapest, 1999, Bába és Társai Kiadó, 2. p.

rokról. A számkivetettség, hazátlanság fájdalmas érzése csendül ki a szövegből.”³⁰

A fentiek tükrében fel kell tennünk tehát azt a kérdést, hogy mi lehetett a szerepe Czelder Mártonnak a „csángó himnusz” megszületésében? Vélelmezhetjük-e azt, hogy Czelder ismerhetett/hallhatott valamilyen prózai elbeszélést a moldvai magyarok (ázsiai) eredetével kapcsolatosan, és annak nyomán, továbbá a látogatásai során tapasztaltak alapján megköltötte, írásba foglalta, majd közreadta a dalnak nevezett verset. Elképzelhető az is, hogy Czelder a történeti ismereteket nem a helyszínen, hanem a korabeli szakirodalomból, például Gegő Elek könyvéből merítette.³¹

A vers másik központi motívuma a katolikus egyház képviselőjében, Moldvában ténykedő idegen papok negatív hatása a közösség hitéletére és nyelvi asszimilációjára. A református misszionárius hosszan és gyakran ír arról, hogy a kevés számú „olasz papocskák” a magyarok sanyargatói. Az olasz papok nem tanulják meg a hívek anyanyelvét, a katolikusok a magyar nyelv sorvadása árán sajátítják el az oláh nyelvet.³² Czeldernek a csángók panaszkodnak „az olasz papok ellen,

30 Juhász: „Magyarország nekünk a Kánaán.” Csángó gyermekek nyaralása. *Kisalföld*, 51. évf. (1996) 181. sz. 3. p.

31 Leveleiben felvázolja azt a teóriát, miszerint a moldvai magyarok az etelközi magyarok ivadékaik, akik a helyi hagyományok szerint Ázsiából érkeztek a Prut és a Szeret folyók közé, majd a magyarok továbbvonulása után itt maradtak Chang vezérük uralma alatt. Elgondolásainak összegzéséhez lásd: Szabó 1940. 5. p. Szabó Lajos Czelder 1866-as írására hivatkozik (*Missziói Lapok*, 1866. 26. p.). Czelder vélhetően Gegő Elek könyvéből értesült erről az eredettörténetéről. Gegő úgy vélekedett, hogy a csángók a kunok leszármazottai. Ennek igazolásául azt hozta fel, hogy Constatin császár a „paczinaczitákat, kik akkor Moldvát lakták ’s némellyektül kun nemzetségnek tartatnak, chángaroknak nevezte. Mongol nyelven chango = erős”. Másutt azt írja: „Az Ázsiából kivándorlott magyarok kiövi győzelmök után a kunokat (...) hadi erényeikért társaságokba cabar név alatt felvették ’s Atelközben vagy Pacinatiában letelepetek.” Gegő 1838. 63., 65. p. Érdekes, hogy Gegő egyedül ezen a helyen használja a csángó szót, könyvében mindenütt chángó-t ír. Az ázsiai eredetről Domokos Pál Péter Klézseről közöl eredetmondát. Domokos Pál Péter: *Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángó-magyarokkal*. Budapest, 1981, Szent István Társulat, 85. p.

32 Az olasz misszió felelősségét hangsúlyozó összefoglalást ad Szabó Lajos (Czelder levelei nyomán): „A csángók nyelvét nem értő olasz papok alatt a magyar érzés megcsökken, az ortodoxia tengerében, nyelvétől megfosztva bomladozni kezd a magyar sziget. A pusztulásra ítélt csángó nép lelkének fájdalma balladai erővel tör fel, népénekükben: „Idegen nyelv bóbortja nyom, / Olasz papoczkák nyakadon”. A „hymnusz” nyolc sorát idézi Czelder írásából, megjegyezve azt, hogy „Czelder gyűjtése Forrófalván”. Szabó 1940. 6. p.

kik egy szót sem tudnak magyarul s hozzájuk jöven egy-egy három-négy évig zsarolja a szegény népet s aztán visszamegy a honnan jött, hogy új jöjjön megint, ki folytassa amannak cselekedeteit, s szegényítse, fosztogassa úgy szólván vallásban s nemzetiségben és szellemben azokat, kiket emelni, boldogítani kellett volna. Imádkozni sem tudunk tisztelendő atyám, az olasz páterrel, nem egy szólt így fájdalmasan hozzám; ezelőtt csak voltunk a hogy voltunk, mert küldtek magyar papokat a nagy Magyarországból; most, ha így lesz, el kell pusztulni magzatainknak.”³³ A tapasztaltak hatására Czelder Márton hangot ad annak a gondolatának, ami Petrás Incze János nemtetszését váltotta ki, és ami talán a moldvai missziójának a sikertelenségét is okozta, ti. „a hatalmas magyar tömeg[et] (...) magyar vallásra, a református keresztyén hitre” kellene téríteni.³⁴ Bár Czelder ebbéli szándékáról később lemondott,³⁵ a szász-küti reformátusokat több ízben felkereste, és a katolikus magyarság érdekében továbbra is felszólalt, írásaiban rendre hírt adott a magyarok körében tapasztalt állapotokról.³⁶ Véltően a „csángó szomorúság” lejegyzése vagy megírása (?) és majd

33 Czelder Márton: Missioi levelek dr. Ballagi Mórhoz. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 4. évf. (1861) 48. sz. 1557. p. Vö. Szabó 1940. 57. p.

34 Részletesebben: Szabó 1940. 60. p. Lásd még: Tampu 2008. 78–79. p.

35 Czelder úgy látta, ennek a megvalósulása két okból kifolyólag nem lehetséges: „1. A csángók analfabéták (egész Moldvában két magyar iskola van) s a tudatlan tömeg áttérítése leküzdhetetlen akadályokba ütközne. Munkatársai sincsenek, pénze sincs. A 2. akadály pedig az, hogy míg ő munkálkodnék, »a mi hitünk cselédei«, a szétszórt magyar reformátusok elpusztulnának”. Szabó 1940. 58–59. p. Czelder Márton működését egy másik „testvérharc” is kísérte és megnehezítette, nevezetesen az erdélyi református egyházzal fenntartott konfliktusos kapcsolata. Erről lásd: Szerző nélkül: *Czelder Márton működése Romániában 1861–69*. Emlék-Irat. Kolozsvárott, 1870, Erdélyi Ev. Ref. Egyházi Főtanács.

36 Ebből a célból írt például Eger érsekének, Bartakovics Bélának, amelyben „könyörögve kéri”: küldjön magyar papokat, „ilyen dolgokban nem szabad, hogy legyünk sem római, sem genovai, sem ágostai felekezetek, hanem mindennekfelett keresztények és magyarok”. Szabó Lajostól tudjuk azt is, hogy 1867-ben Czelder az esztergomi érseknél járt. Az egyházi vezető figyelmét felhívja arra, hogy „a magyarságnak csak a vallás mentheti meg szegényeket” [ti. a csángókat], az érsek pedig megfogadja, hogy „magyar papokat küld a csángók közé”. Szabó 1940. 60. p. 117. p. 1870-ben keltezett írásában, Czelder érdekes észrevételeket fűz a Veszely-Imecs-Kovács szerzők tollából megjelent műhöz is, amelynek adatait nézete szerint „a galaci »Noé vize« nevű szállodában gyűjtötték és sokszor valótlan állítanak”. Czelder Márton: *Missziói Lapok*, 1870. 179. p. A moldvai katolikusok támogatását a Szent László Társulat vállalta fel. A Társulat tevékenységéről lásd Seres Attila: A Szent László Társulat szerepe a bukovinai székelyek és a moldvai csángók egyházi patronálásában a két világháború között. *Székelyföld*, 14. évf. (2010) 8. sz. 111–137. p. (1. rész); 14. évf. (2010.) 9. sz. 116–141. p. (2. rész).

közlése volt/maradt a református misszionárius eszköze és hozzájárulása a moldvai magyarok helyzetének a javítása ügyében. Tudjuk, hogy a költő Czelder Márton óromániai misszióját megelőzően már rendelkezett önálló kötetekkel. Első könyvében az alábbi, témánk szempontjából tanulságos versét olvashatjuk:

Czelder Márton: *Költői törekvés*³⁷

Mire törekedik a költő,
Mért áldozik éj és napokat?

Azért-e hogy érdemeiért
Halmazzanak rá virágokat?

Azért-e, hogy örök időkig
Fennmaradjon hire és neve,
Melyet szent törekvéseiért
Sok szenvedések után nyere??

Nem! nem ily kis lélek a költő,
Ő csak azért zengi dallamát,
Hogy abban szerette honának
Visszaadja ismét önmagát.

Mert dalában él a nemzet csak
A mely honnan nincs költődala:
Arra átokként ránehezült
A durvaság sötét angyala.

A költő egyedül honának
Szentele élete minden szakát;
Gyakorta önmegtagadással
Viraszt érte tengeréjszakát.

Küzdésiért mi a jutalma?
A nyugtató édes öntudat,
Hogy mi virágot hona termett:
Visszaadta annak azokat...

37 Czelder Márton: *Pályalomb*. Költemény-füzér. Pest, 1854, 37–38. p.

A „CSÁNGÓ SZOMORÚSÁG” ÉNEKBEN

Jelenlegi adataink tükrében azt vélelmezzük tehát, hogy a „csángó himnusz”-nak nevezett vers írásban született és írásban terjedt el. Moldvai használatáról egészen az 1990-es évekig nincsenek adataink, ami arra utal, hogy a moldvai katolikus magyarok nem ismerték és/vagy nem használták.³⁸ Pávai István kérdésére tehát, hogy „a múlt századból jelzett adat [a László Mihály által közölt „forrófalvi népdal”-ra utal] folyamatosan élt-e a hagyományban, vagy revival jelenséggel állunk szemben”,³⁹ jelenlegi ismereteink szerint azt válaszolhatjuk, hogy minden tekintetben kívülről érkező alkotással van dolgunk. A moldvai magyar népdalok egyik legismertebb előadója, Nyisztor Ilona a „himnusz” kapcsán Pávai Istvánnak úgy fogalmazott: „Eszt a templomba tanultuk Csíksomlyón. Én onnét tudom eszt az éneket”.⁴⁰ E sorok szerzőjének írt válaszlevelében pedig az énekes az előbbieket azzal egészítette ki: „Kobzos Kiss Tamástól hallatam, tanoltam a ’90-es évekbe.”⁴¹ Horváth Dezső állítása tehát, miszerint „a csángóknak is van himnuszuk, és legalább annyira szent nekik, mint nekünk a mienk”,⁴² csak a ’90-es éveket követő időszak után lehet érvényes, amennyiben az.

Kobzos Kiss Tamás egy 2010-ben készült interjúban úgy fogalmazott, hogy „a himnusz (...) Csángó magyar, csángó magyar, mivé lettél csángó magyar? kezdetű szövegét és a dallamát valóban én tettem egymás mellé és énekeltem, aztán az név nélkül terjedt tovább”.⁴³ Két évtizeddel ezelőtti személyes beszélgetésünk során Kobzos Kiss Tamás elmondta azt is, hogy erre a párosításra az 1970-es években került sor,

38 Természetesen az is előfordulhat, hogy a dal ismert volt, és a népköltészet, valamint az egyházi népénekek gyűjtői nem figyeltek fel rá, nem jegyezték fel, amit azonban teljességgel kétségesnek tartunk.

39 Pávai 1996. 15. p.

40 Pávai 1996. 15. p.

41 2025. 03. 16-án lefolytatott levelezés.

42 Horváth 1999. 2. p.

43 A vallomás folytatása is érdekes: „És jól van ez így, mert nem dicsekednék, hogy általam talált egymásra az amúgy külön-külön régi szöveg és dallam. Mással is előfordult ilyen, a Kájoni által itt is nagy sikerre vitt Bocskai himnusznak például az a története, hogy a ’70-es évek közepén tette egymás mellé a Kájoni-gyűjteményben szereplő Teremtett állatok dallamát és a szöveget Szabó István lantos barátom.” Antal Ildikó: Aki hivatást jelölő hangszert visel nevében. *Hargita Népe*, 22. évf. (2010) 132. sz. 9–10. p.

26. TÚL A VIZEN TÓTORSZÁGBAN

Trunk, Bákó. 1929. — D. P. P.

Parlando ♩ = 100

1. Túl a ví - zen Töt - or - szág - ban
 Szíl - va ter - mik szép zöld á - gon.
 Sza - kasztot - tam, de nem et - tem,
 Mert én bú - ra te - rem - tet - tem.

2. Szült anyám nyomoruságra
 Erre szomorú világra :
 E mindula három árva,
 Mind a három földig gyászba.

63

3. kép

Forrás: Domokos Pál Péter: *Rezeda*. 96 csángómagyar népdal.
 Budapest, 1958, Zeneműkiadó Vállalat, 63. p.

F 201/A
 1 = 1932. Lécped
 Bartók Béla lejegyzése
 2 = 1952. Mekényes
 3 = 1954. Szárász

51.

„1”

J = cca 132

1) Ka - szá - lóm - ba van egy nyir - fa,

Rubato J = 80

2) Ka - szá - lóm - ba van egy nyi - ra - fa,

Rubato J = 84

3) Ka - szá - lóm - ba - na van egy nyár - fa,

Az a - latt van há - rom ár - va, é

Az a - la - ttá van há - rom ár - va,

J = 76

Az a - latt ül há - rom ár - va,

9 129

4. kép

Forrás: Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin: Csángó népzene II.
 Budapest, 1961, Zeneműkiadó Vállalat, 129. p.

a kecskeméti népzenei találkozők egyikén.⁴⁴ A „himnusz” megzenésítéséhez felhasznált dallam azonosításában Domokos Mária nyújtott segítséget. Feltételezéseink szerint Kobzos Kiss Tamás a Domokos Pál Péter által gyűjtött (1929) és közölt (1931 stb.) három árva ballada dallamát használta fel a himnusz-vers megzenésítéséhez. Bár adattal nem tudjuk alátámasztani, vélelmezhetjük, hogy Kobzos a Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin *Csángó népzene* második kötetében (1961) található dallamok egyikét használta fel, illetőleg kapcsolata össze a „himnusz” szövegével.⁴⁵

Csán - gó - ma - gyar, csán - gó - ma - gyar,
 Mi - vé - let - tél, csán - gó - ma - gyar?
 Ág - ról - sza - kadt ma - dár vagy te,
 El - vet - tet - ve, el - te - met - ve!

5. kép

Forrás: *Esztergom és Vidéke*, 8. évf. (1993) 51–52. sz. 11. p.

Mint hogy ezek az információk nem (köz)ismertek, a közleményekben téves adatok jelennek meg a szöveg és a dallam eredetével kapcsolatosan. Így például a *Brassói Füzetek*ben a „himnusz” névtelen közreadója úgy fogalmaz, hogy „a dallamot egy 1954-es felvétel alapján Domokos

-
- 44 Nem tartjuk kizártnak, hogy a „himnusz” (hazai, majd határon túli) elterjedésében a népzenei mozgalmak (táncházak, népdalkörök, versenyek stb.) központi szerepet tölthettek be.
- 45 Domokos Pál Péter: *Rezeda. 96 csángómagyar népdal*. Budapest, 1958, Zeneműkiadó Vállalat (első kiadás: 1953), 63–65. p. Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin: *Csángó népzene* II. Budapest, 1961, Zeneműkiadó Vállalat, 129–137. p.

Pál Péter és Rajeczky Benjámín közlik”,⁴⁶ ami ebben a formában félreérthető. Domokos Pál Péter nem a „csángó himnusz” dallamát közölte,⁴⁷ hanem azt a balladát és a ballada dallamvariánsait, amely dallamok közül az egyikkel Kobzos Kiss Tamás később a „hymnusz”-t összepárosította.⁴⁸

„CSÁNGÓ HIMNUSZ”

A „csángó himnusz” mind Moldvában, mind pedig Magyarországon a '89 utáni politikai változások után terjedt el és vált ismertté szélesebb körben. Az adatok tükrében úgy tűnik, a kezdeti időkben, Moldvában a helyi értelmiségi szereplők olvasták és ismerték a verset. Horváth Dezsőnek például Lészpeden az anyanyelv oktatásának a szorgalmazója, Fejér Katalin, Szabófalván pedig a hasonló missziót folytató Perka házaspár énekelte el a dalt.⁴⁹ Hogy a dal nem volt a helyi emlékezet és szóhagyomány része, mutatja az is, hogy a szabófalvi házaspár nem is tudta végigénekelni a „hymnusz”-t. Horváth beszámolója szerint „Ács bácsi [Perka Mihály álneve] átszalad a szomszédba, és nyomtatott kis füzetkével tér vissza. Felebarát a címe. Abban le van írva, belőle énekeltek tovább.”⁵⁰

Minden valószínűség szerint a református egyházi író, Vetési László által szerkesztett, és 1990–92 között megjelenő szórványlapról van itt szó, ami nem melleleg, a rendszerváltás utáni események rekonstruálásában is igen értékes forrásanyag.

46 József Áron: „Mivé lettél, csángó magyar?” Válogatás. *Brassói Füzetek*, VII. évf. (1992) 4. sz. 57–64. p.

47 A „hymnusz”-nak nevezett verset Domokos az első kötet jegyzetanyagában adja közre. Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjámín: *Csángó népzene* I. Budapest, 1956, Zeneműkiadó Vállalat.

48 A pontatlan adatot, miszerint a himnusz dallamát Domokos Pál Péter közli, az *Esztergom és Vidéke* lapban közölt cikk is átveszi. A dallam, amit Domokos Pál Péter gyűjtött és közölt eredendően a három árva ballada dallama és nem a „hymnusz” eredeti dallama (amivé később vált). Szerző és cím nélkül, *Esztergom és Vidéke*, 8. évf. (1993) 51–52. sz. 11. p. Továbbá Sike Lajos is. Sike Lajos: Mivé lettél csángó magyar? *Kelet-Magyarország*, 52. évf. (1995) 128. sz. 7. p. Domokos nem a „hymnusz”, hanem a három árva ballada dallamát és dallamvariánsait közölte, nem 1954-ben, hanem 1961-ben. A '61-ben megjelent kötet dallamai közül választja ki Kobzos az egyiket, és párosítja össze a „hymnusz”-szal.

49 Horváth 1999. 46. p.

50 Horváth 1999. 46. p.

Napjainkra a „csángó himnusz” a magyar himnuszköltészet és zenei világ részévé vált,⁵¹ sőt, idegen nyelvű kiadványokban és gyűjteményekben fordításai is készültek.⁵² Ott találjuk a kalendáriumok, az antológiák és gyűjtemények lapjain, zeneszerzői művek között,⁵³ elhangzott már színházi előadás keretében,⁵⁴ jelen van rejtvények feladványai között,⁵⁵ és könyvek címeiben is.⁵⁶

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

A csángó kutatás kulturális kontextusait feltáró tanulmányaiban Hatos Pál tendenciózus jelenségnek tekinti a kutatásban nyomon követhető „romantikus-idealizáló hozzáállás”-t, és a panaszos retorikát „a csángó árvaságról”, amely a 2000-es évektől már leginkább a sajtótermékekben érvényesül.⁵⁷ Tény, hogy a „csángómentők”, a reformkor szellemiségét követve aktív szerepet vállaltak – még helyesebben: megkíséreltek közrejátszani – abban, hogy a Moldvában élő magyarság etnikai és nyelvi önazonossága megmaradjon. Meglehet, Czelder Márton nem gyűjtő és nem kutató minőségben ténykedett Moldvában, írásaiban messzemenően tükröződik a reformkor szellemisége. Hatos Pál azon állítását azonban, miszerint „a moldvai csángók döntő

-
- 51 A „himnuszt” mások mellett a Kárpátia Együttes is előadta, a zene a youtube csatornán meghallgatható.
- 52 Lásd például Bernard Le Calloc'h: Csángómagyar, Csángómagyar, Qu'es-tu devenu, Csángómagyar? Tu es l'oiseau tombé de l'arbre Rejeté oublié című műve, amelyről Beke György tudósításából értesülünk. Beke 2007. 101. p. A *Nyugati Magyarság* lap egyik híradása szerint a Cambridge-ben készülő Encyclopaedia Hungarica angol nyelvű sorozatban is helyet kapott. Szerző és cím nélkül: *Nyugati Magyarság*, 18. évf. (2000) 5. sz. 2. p.
- 53 Birtalan József zeneszerző például a katolikus népekek mellett a „csángó himnusz”-ra is írt zenét.
- 54 Például az Urbán András által rendezett Bánk bán előadás. Sándor L. István: A kérdezés joga. *Ellenfény*, 20. évf. (2015) 4. sz. 12–16. p.
- 55 Lásd például: *Élet és Tudomány*, 54. évf. (1999) 51. sz. 1625. p. Érdekes adatról értesülünk a *Família Kárpát-Medencei Családi Magazin* egyik rejtvényében, ahol egy, a három királyokról szóló vers kapcsán esik szó egy 1700 táján, egy zsolozsma részeként feljegyzett „csángó himnuszlól”. Bizonyosra vehető, hogy itt más(ik) himnuszlól, vélhetően egy egyházi népénekéről van szó. *Família Kárpát-Medencei Családi Magazin*, I. évf. 12. sz. – 2. évf. 1. sz. 2004. december – 2005. január, 55. p.
- 56 Az említettek mellett lásd még Jakab Attila: *Mivé lettél, mívé leszel, csángó magyar? A katolikus egyház szerepvállalása a moldvai csángók elrománosításában*. Budapest, 2012, Kairosz Könyvkiadó.
- 57 Hatos 2002. 5–16. p.; uő: A csángó irodalom és a „vereség kultúrája”. In Diószegi László (szerk.): *Moldvai csángók és a változó világ*. Budapest, 2009, Teleki László Alapítvány, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ, 75–84. p.

többsége nem azt a heroikus küzdelmet folytatja nyelve és magyarsága megmaradásáért, amelyet némely magyarországi kutató látni szeretne”,⁵⁸ csak fenntartásokkal és legfeljebb a 20. század végi körülményekre vonatkozóan tartjuk elfogadhatónak. Források tömkelege bizonyítja azt, hogy egészen a kommunista diktatúra időszakáig, különösen a 19. századtól a második világháborúig, tanúi vagyunk annak, hogy az etnikum története voltaképpen a római katolikus egyház és az állam irányából érkező erőszakos asszimilációnak való ellenállásban merül ki.⁵⁹

Arra a felvetésre, hogy a moldvai magyarság sajátos történelmi múltja okán⁶⁰ voltaképpen nem rendelkezik kellően megalapozott és/vagy történelmileg indokolt (kulturális) jogalappal arra nézve, hogy a modern magyar nemzet szerves részének tekintse vagy érezze magát – tehát erre a felvetésre nem kívánunk reflektálni. Abból adódóan, hogy a ma magyarul beszélő közösségek nagy többsége székelyföldi székely kivándorló leszármazottja, már magát a felvetést sem tartjuk indokoltnak és elfogadhatónak. Hogy a csángó szövetség milyen megfontolásból érezte szükségét annak,⁶¹ hogy – a székelyekhez hasonlóan – saját himnuszta alkosson/nevezzen ki, azt nem tudjuk. Annak a kérdésnek a vizsgálata is előttünk álló feladat, hogy a „csángó himnusz” milyen hatással van a *Csángóföldön „csángóul”* beszélők „csángó identitásának” a kialakulásában.

58 Hatos 2002. 6. p.

59 Erről a kérdésről több tanulmányomban értekeztem. Erre a tényre később Hatos Pál is utal: „Jól ismert, hogy az elmúlt évszázadokban számos panasszal fordultak a magyar és római központi katolikus hatóságokhoz a moldvai magyar anyanyelvű katolikus hívek az anyanyelvi liturgia lehetőségének hiánya, illetve az attól való megfosztottság miatt”. Hatos 2009. 82. p.

60 Ti. Moldva, a kora középkortól eltekintve nem tartozott a Magyar Királyság hatáskörébe, a népcsoport nem volt részese a magyar nemzet történelmi eseményeinek, a nyelvi és kulturális hatások alól kimaradt stb.

61 Saját döntés jogán vagy esetleg külső hatásra, biztatásra, tanácsra cselekedte.